FİLOLOJİ VE ARKEOLOJİ ARASINDA ETNİK BİR KAVRAM OLARAK HİİNT-AVRUPA OLGUSU

AN ETHNIC CONCEPT BETWEEN ARCHAEOLOGY AND PHILOLOGY: INDO-EUROPEAN

Makale Bilgisi
Başvuru: 4 Mart 2018
Hakem Değerlendirmesi: 21 Mart 2018
Kabul: 21 Aralık 2018
DOI Numarası: 10.22520/tubaar.2018.23.007

Article Info
Received: March 4, 2018
Peer Review: March 21, 2018
Accepted: December 21, 2018
DOI Number: 10.22520/tubaar.2018.23.007

Belgin AKSOY *

Anahtar Kelimeler: Hint-Avrupa, Avrupa Prehistoryası, Pastoral Göçebelik, Tunç Çağı, Kurgan Kültürü, Tarihsel Dilbilim

Keywords: Indo-Europeans, European Prehistory, Pastoral Nomadism, Bronze Age, Kurgan Culture, Historical Linguistics

ÖZET

Bu çalışmada Hint-Avrupa topluluklarının kökeni hakkında ileri sürülen temel tezlerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmalar Avrupa kültürel kimliğin tarihsel gelişimine paralel olarak, ideolojik söylemlere kimi zaman gerekçeler getirdiği gibi, kimi zaman da onlar tarafından yönlendirilmiştir. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren filolojide ve arkeolojideki somut verilerin değerlendirilmesi ile birlikte ideolojik yüklerden arınmış bir düzlemde tartışmalar devam etmektedir. Halen iki temel tez, tartışmaların odağında bulunmaktadır. Bunlardan biri Karadeniz'in kuzeyi ile Volga arasındaki bölgeyi, diğeri ise Anadolu'yu Hint-Avrupa köken bölgesi olarak ileri sürer. Volga ve Karadeniz arasındaki step bölgesinde yaşamış olan göçebelerin Proto-Hint-Avrupalılar olduğu yönündeki tez, başlangıçta arkeolojik verilerle gerekçelendirilmiş, daha sonraları ise filolojik veriler ile desteklenmiştir. Buna ek olarak son yıllarda yaygınlaşan genetik araştırmaları da bu tezi destekler nitelikte sonuçlar vermektedir. Buna rağmen Anadolu'yu köken bölgesi olarak tanımlayan diğer tez, önemli eleştirileri ortaya koymaktadır. Bunun bir nedeni Hint-Avrupa dillerinin en erken izlerinden birisinin Anadolu'da olması, diğer nedeni ise özellikle pastoral göçebeliğin Ortadoğu'daki geçmişidir. Her iki köken bölgesi tezinin sınanması noktasında Karadeniz Bölgesi anahtar bir konuma sahiptir, ancak Karadeniz'in Anadolu kıyıları bu tartışmaya veriler sunacak kadar iyi araştırılmış değildir.

* Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, 16059 Nilüfer/Bursa. E-mail: belaksoy@gmail.com

ABSTRACT

This paper aims to explore various theses about the origins of Indo-European tribes. Paralleling the history of the transition of the European identity, these theses have sometimes caused ideological discourses. In addition, these theses have also been lead by aforementioned ideological discourses. Since the second half of the 20th century, research has continued with regard to philological and archaeological data, less impacted bay the ideological disputes. In recent research, two base theses are at the centre of this issue. One of the theses suggests that the origin of Indo-European tribes belongs to the region between the north of Black Sea and Volga. The other thesis suggests that the region is in Anatolia. The first thesis also suggests that the tribes living between Volga and Black Sea were Proto-Indo-Europeans, which relied on at first archaeological data as well as philological data later. On top of that recent genetic research within the last decades also proves that thesis. However, the Anatolian thesis also creates a foundation for possible critiques. One reason for this is that the first signs for Indo-European languages are in Anatolia; another reason is that pastoral nomadism, that has its roots in the Middle East. While testing both theses, the Black Sea region is a key location, but the Anatolian coast of the Black Sea is not investigated enough to present this argument.

GİRİŞ

Yazının bir bilgi aktarım sistemi olarak ortaya çıkması, insanların dünyayı anlamasında büyük bir devrimi gerçekleştirmiştir. Bilişimin dilimize kattığı bir ifadeyle bu durumu nitelemek gerekirse, MÖ 4. binyılda Mısır ve Mezopotamya'da, insanlığın belleğinin "yedeklenmeye" başladığı bir döneme girilmiştir. Böylece kalıcı hale gelen veriler sayesinde geriye dönük olarak kültürel, siyasal ve ekonomik sorulara cevap aramak mümkündür. Yazılı hale gelmiş olan dillere yönelik çalışmalar da Eski Çağ araştırmalarına başka cephelerden katkı sağlamaya devam etmektedir. Toplumsal kimlik tanımlamaları bunlardan birisidir. Ancak bu kavramının ideolojik kurgularla şekillenmesi, geçtiğimiz asırdan bu yana bilimsel tartışmaların yürütüldüğü zemini kaygan bir hale getirmiştir.

Hint-Avrupa tabirinin ortaya çıkışı ile birlikte gelişen süreç, bilimsel bir merakın zaman içinde ideolojik savaş alanına dönüşmesinin bir örneği olarak görülebilir. Ancak her şeye rağmen dilbilim ile başlayıp, sonradan arkeolojinin de dahil olduğu bu araştırma alanı, günümüzde genetik araştırmaları ile kazanılan yeni verileri de değerlendirmelerine katan önemli bir disiplin haline gelmiştir. Hint-Avrupa araştırmalarının öncelikle Avrupa'nın kültür kökenleri için bir anlam ifade ettiği izlenimi yanıltıcıdır. Yayıldığı zaman aralığı ve coğrafi bölgenin genişliği düşünüldüğünde, tarihteki en karmaşık toplumsal, siyasal ve ekonomik süreçlerin içinde gerçekleştiği bir kültürel yapıyı incelemektedir.

Türk kimliğinin Orta Asya köklerini ararken, kullanılan kaynaklara bağlı olarak bu bölgelerde karşılaşılan maddi kültürün kimlere ait olduğu konusunda görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu görüş ayrılıklarının en başında İskit olarak nitelendirilen grupların etnik aidiyetleri gelir. Batılı kaynaklarda bu kavimlerin Hint-Avrupalı oldukları konusunda genel bir mutabakat vardır[1]. Zamansal ve coğrafi örtüşmeye rağmen erken dönem Türk tarihi çalışmalarının Hint-Avrupa toplulukları ile ilgilenmemesi dikkat çekici bir eksikliktir.

Türk tarihinin erken dönemleri bir tarafa bırakılırsa, Hint-Avrupa araştırmalarının Türkiye'deki bilim camiası tarafından takip edilmesi gerekliliğinin bir diğer nedeni de Anadolu tarihidir. Anadolu sadece bu toplulukların göçmen olarak geldikleri en önemli bölgelerden biri olmakla kalmayıp, aşağıda tezleri etraflıca tanıtılacak olan Renfrew gibi kimi araştırmacılara göre ise, Hint-Avrupa topluluklarının Avrupa ve Asya'nın farklı bölgelerine dağılmadan önce yaşadıkları bölge olarak nitelendirilir.

[1] İskitler'in Hint-Avrupa/Aryan kökenine ilişkin gerekçelerin ve ilgili kaynakların bir özeti için bk. Parzinger 2010.

Güney Rusya'dan başlayarak Altaylar'a kadar uzanan alan içerisinde çok sayıda etnik unsurun yaşamış olduğunu kabul etmek durumundayız. Bunlardan biri olan Hint-Avrupa toplulukları Hindistan, Orta Asya, Avrupa ve Orta Doğu'ya kadar çok geniş bir alanda gerçekleşen göç hareketlerinin en önemli aktörleridir (Res. 1).

Resim 1: Hint-Avrupa Dillerinin Dağılımı (Mallory/Adams 2006, 9) / *Distribution Of The Indo-European Languages.*

Aşağıda Hint-Avrupa kavramının ortaya çıkışının tarihi ile birlikte, bu toplulukların ön tarihsel dönemlerde oynadıkları rol ortaya koyulacaktır. İki temel tez hem zayıf hem de güçlü yanları ile tanıtılacak ve araştırmanın geleceği hakkında Anadolu perspektifinin potansiyeline değinilecektir. Aynı zamanda bu örnek üzerinden erken dönem incelemelerindeki temel sorunlara da işaret edilecektir.

TARİHSEL GERİ PLAN

19. yüzyıla gelinceye kadar batıda Eskiçağ çalışmalarında kullanılan kaynaklar büyük bir çeşitlilik sergilememiştir. Özellikle Avrupa dışı bölgeler için yegane kaynak olarak İncil'in Eski Ahit kısmının bir tarihsel belge muamelesi görmesi, sınırları bu algı ile belirlenmiş bir tarih anlayışını yaratmıştır. 1650 yılında İrlandalı başpiskopos James Ussher, İncil'deki ifadelere dayanarak dünyanın İsa'nın doğumundan 4004 yıl önce yaratıldığı kanısına varır ve bu düşünce uzunca bir süre kabul görür.[2] Nuh Peygamber'in çocuklarının isimleri, dünyadaki kavimlerin ataları olarak zikredilir. Buna göre Sam, aralarında Arap ve İbraniler'in bulunduğu Sami kavimlerinin atasıyken, Yafes ise bu tanımlanan dışında kalan diğer halkların atası olarak kabul görür. Dünyadaki dillerin sınıflandığı gruplar da –o an için bilindiği kadarıyla, adını bunlardan alır. İncil'i kendi kültür köklerinin tartışılmaz parçası

[2] Güvenç 1979: 9.

olarak kabul eden Avrupa dünyası, bu anlatıyı sistematik bilimsel düşüncenin ortaya çıkışına kadar benimsemiştir.

Avrupa dillerindeki yapısal benzerliğin farkına varılmasının tarihi 16. yüzyıla uzanır. 1540 ile 1609 yılları arasında yaşamış olan Joseph Scaliger, "tanrı" sözcüğünün karşılığına göre Avrupa dillerini dört gruba ayırır[3]: Buna göre Roman dillerini oluşturan *deus* (Latince *deus*, İtalyanca *dio*, İspanyolca *dio* ve Fransızca *dieu*), Germen dillerini oluşturan *gott* (İngilizce *god*, Flemenkçe *god*, İsveççe *gud*, vb.), Yunanca *theos* ve Slavca *bog* (Rusça *bog*, Lehçe *bog*, Çekçe *buh*) grupları tanımlanır. Ancak Scaliger bu gruplar arasında bir ilişki olduğunu düşünmez.

Bir asır sonra James Parsons, 1767'de yayınladığı *the remains of Jafet: being historical enquiries into the affinity and origins of the European language* adlı eserinde sistematik bir şekilde konuyu ele almıştır. Ancak zamanın anlayışına uygun olarak İncil'i tarihsel referans olarak alması ve yaptığı kimi yanlış sınıflamalar çalışmasının ciddi zaaflarıdır.[4]

18. yüzyıl sonlarında Hindistan'da hakimlik yapan bir Britanyalı olan William Jones, Sanskritçe üzerinde yapmış olduğu incelemelerin sonucunda, birbiri ile ilişki içinde olduğu anlaşılan Avrupa ve İran dillerinin yanına Sanskritçeyi de eklemiştir.[5] Bu şekilde coğrafi olarak birbirinden oldukça uzak bölgelerde çok uzun zamandır konuşulmakta olan bu dillerin ortak bir kökene sahip olduğu fikri kabul görmeye başlamıştır. 19. yüzyıl ortalarında yaşamış olan August Schleicher ile birlikte Hint-Avrupa dillerinin tarihsel gelişiminin incelenmesi büyük bir ivme kazanır. Schleicher, evrim biyolojisinde uygulanmakta olan ve türlerin tek bir kökenden türeyişini temsil eden ağaç modelini Hint-Avrupa dilleri için de uygulamıştır.[6]

IRKÇILIK KUŞATMASI VE İNDOGERMANİSTİK

19. yüzyıl pozitivizmin hakim bir hale gelmeye başladığı bir dönemdir. İlerlemeler hayatın pek çok alanında kendini hissettirirken, özellikle dünya çapında ekonomik ve siyasal egemenliği ele geçirmiş olan Avrupa'da, bu konumun gerekçesi üzerine düşünürler tarafından farklı fikirler ileri sürülür. 19. yüzyıl ortalarına kadar hakim olan ırkçı anlayışa sözde bilimsel gerekçeler üreten isimlerin başında gelen Fransız yazar Gobineau, yazdığı dört ciltlik eserinde insanlar arasındaki eşitsizliğin nedeni olarak ırk farklılıklarını öne sürer.[7] Avrupa orta sınıfı bu ve bunun gibi görüşleri kucaklayarak, kendi konumunu tarihsel bir sürecin parçası olarak değil, biyolojik üstünlüklerinin doğal bir sonucu olarak algılamaktaydı.[8] Marksist eleştirilerde ifade bulan ve ekonomik altyapı ile üstyapı arasındaki ilişkileri irdeleyen fikirler yaygınlaşana kadar, bu ırkçı geri plan Avrupa düşünce yapısında uzun süre belirleyici olmuştur. Bugün tamamen terk edildiği kabul edilse bile, o dönemlerde oluşturulan kimi paradigmalara karşı çekinceler sürmektedir. Hint-Avrupa araştırmalarının odağında yer alan Aryan kavimlerinin tarihine ilişkin tezler bu dönemde şekillenmiştir.

19. yüzyılda yaratılan bu fikir ortamı, kültür tarihi araştırmalarını ulusal devletlerin resmi ideolojilerinin hizmetine sokmuştur. Nitekim aşağıda ifadelerine değinilecek olan Kossina, prehistorya disiplinini milli bir bilim olarak ilan etmekten çekinmez.[9] Bu şekilde Aryan denen toplulukların, kendi içinde bütünlük taşıyan, belli toprak parçalarından bağımsız düşünülemeyecek bir "atalar toplumu" olarak kurgulanmasının da önü açılmış olur.

Max Müller, Sanskritçe metinlerde geçen "Aryan" kelimesini, dilleri bu denli geniş bir alana yayılmış olan topluluk için kullanmış, buna göre tanımlamış olduğu topluluğun anavatanının da Kuzey Afganistan; diğer adı ile Baktria olduğunu savunmuştur.[10] 19. yüzyılda baş gösteren bu "Aryanizm" her ne kadar filologların çalışmalarının verilerine dayanıyor gibi görünse de, aslında onların temel bulgularını reddeden yahut görmezden gelen bir tavır içindeydi.[11] Şöyle ki, Hindistan'da konuşulmuş köklü bir dil olan Sanskritçe'nin koyu tenli insanlarla olan ilişkisi değişik şekillerde açıklanmaktaydı. Örneğin, bir dilin bir ırka işaret ettiğinden yola çıkarak, Sanskritçe konuşan Hintlilerin zamanla ırksal özelliklerini kaybetmiş olduğundan dem vuruluyor, Aryan dili yahut dillerinin bu denli yayılması da "Aryan üstünlüğü" ile açıklanıyordu.

Aslında Aryan kelimesine etnik bir aidiyet anlamı katmaya çalışmak, dahası bu terim ile kültürel ve ulusal

---

[3] Mallory 1991: 9-10. Yazar Scaliger'in bu görüşleri ile ilgili bir referans vermemektedir.

[4] Mallory 1991: 9-11. Mallory burada Parsons'ın eseri için herhangi bir referans vermemektedir, ancak söz konusu eser için bkz. Parsons 1767.

[5] Renfrew 1989: 9-10. Yazar burada Jones'a değinmekle birlikte eserine atıf yapmaz. Ancak kaynakçasında Jones'un 1786'da yayınlanan, 1807'de ise yeniden basılan toplu eserlerine (bkz. kaynakça) işaret etmektedir.

[6] Mallory 1991: 17-18; alıntılanan eser için bk. Schleicher 1863.

[7] Trigger 2014: 160-161. Gobineau söz konusu eseri *Essai sur l'in* égalité *des races humaines* olup 1853-1855 arasında basılmıştır.

[8] Trigger 2014: 166.

[9] Arnhold 1990: 465; Kossina 1911.

[10] Müller 1888. Adı geçen dönemdeki Aryanizm düşüncesinin tezleri hakkında; Pereltsvaig / Lewis 2015: 21-22.

[11] Pereltsvaig / Lewis 2015: 22-23.

köken ifade eden bir grubu tanımlamaya çalışmak, en baştan yanlış bir yaklaşımdır. Zira bu kavram, Pers ve Sanskrit dillerine ait en eski metinler olan *Avesta* ve *Rig Veda* metinlerine kadar geri gider. Her iki metin de dini içeriklidir ve *Aryan* tabiri, belli ritüelleri yerine getiren kimseler için kullanılmaktadır. Ne var ki, bu sözcük bu metinlerin yazarları için etnik bir aidiyet ifade etmediği gibi, *Rig Veda*'da Sanskritçe olmayan önder ve şair isimlerine rastlanması, bu ritüellerin etnik olarak homojen topluluklara has olmadığını da vurgulamaktadır.[12]

19. yüzyıldaki tartışmaların özüne inildiğinde, filologların konuya bakışı ile söz konusu dönemde ortaya çıkan ırk kuramcılarının yaklaşımlarının birbirinden farklı olduğu görülür:[13] Filologlar dillerde saptanan ortak noktaların, ırkların uzak bir geçmişteki istila yahut göçler neticesinde yerel çizgilerinden uzaklaştığına işaret ettiği şeklinde basit bir yaklaşım sergilerken, ırk kuramcıları[14] kendilerini "Aryanlar"a ait olduğunu düşündükleri *Urheimat*'ı yani onların ortaya çıktıkları ilk yurtlarını arama işine adarlar. Bu *Urheimat* arayışı, kafatası biçimini ırksal kimlik ve kökenin anahtarı olarak gören bir ırk düşüncesi ile paralel bir şekilde gelişmiştir. Nitekim antropologlar kafatası tiplerine göre Avrupa insanlarını birkaç gruba ayırmışlardır; geniş kafalı (brakisefal), koyu renk tenli *alpin tipi* ile dar uzun kafalı (dolikosefal), açık renk tenli *kuzey tipi* iki temel grup olarak tanımlanır. Nazi ideolojisinin okumasına göre kuzey tipi gerçek Aryanları oluştururken; Keltler, Slavlar, İtalikler ve Yunanlar Aryanlar'dan sadece dillerini miras alıp, ırksal özelliklerini diğer kavimlerle karışmak suretiyle tamamen yitirmişlerdir. Dönemin aşırılıkçı ruhu pek çok çelişkiyi de görmezden gelmiştir. Almanlar "saf" Aryanlar olarak kabul edilirken, kutuplar bölgesindeki topluluklar ve Kuzey Ruslarının açık renk tenleri ve dolikosefal kafaları ile Güney Almanya halkından daha "Aryan" göründükleri hususu bunlardan biridir. Aynı şekilde Hint-Avrupa dili ile ilgisi olmayan bir Ural dili konuşan, fakat Aryanlar'a has olduğu kabul edilen dış görünüşe sahip Finlerin de bir diğer çelişkiyi ortaya koyması karşısında, Finceyi Hint-Avrupa dil ailesine bağlayan zorlayıcı açıklamalar getirmeye çalışmışlardır. Bu çabaların ortaya çıkardığı en garip nitelendirmelerden birisi de Finleri *Linguistic Mongolians* kategorisinde değerlendirmek olmuştur ki[15], bu da dil ve ırk kavramlarının birbiri ile karıştırılmasının yarattığı kargaşanın en iyi örneklerinden birisidir.

ARKEOLOJİ SAHNEYE ÇIKIYOR

Arkeolojinin bu tartışmalara dahil olması da gene Almanya'da başlamıştır. Prehistorik arkeolojide önemli bir isim olan Gustaf Kossina, özellikle İndogermen vurgusuyla, arkeolojik çalışmaların en önemli amacının belli bir halkın yaşadığı topraklarda, o halkın kültürünün ortaya çıkarılması olduğunu belirtirken[16], Alman Arkeolojisi için 2. Dünya Savaşı sonuna kadar kendisini hissettirecek bir araştırma akımını da başlatıyordu.

Kossina ve taraftarlarının Hint-Avrupa araştırmalarını ağırlıklı bir şekilde Germen kültürünün eksenine çektiği dönemlerde, Ortadoğu'da çok sayıda sansasyonel keşifler yapılmaktaydı. Babil, Asur ya da Uruk gibi kadim doğunun metropolleri ile karşılaştırıldığında, oldukça mütevazi bir yerleşim olan Boğazköy'de bulunan yazılı belgeler, dikkate değer büyüklükte bir arşivi oluşturuyordu. Keşifleri takip eden ilk yıllarda, Kuzey Suriye yahut Filistin'de hüküm sürdükleri var sayılan Hititlerin konuştuğu dilin çözülmesi şaşırtıcı sonuçları ortaya koyar. Çek filolog Hrozny'nin bu dilin Hint-Avrupa dilleri ile bağlantısını saptaması, bu ailedeki bir dilin MÖ 2. binyıl gibi oldukça erken bir dönemde yazıya geçmiş olduğunu kanıtlıyordu.

Kossina gibi filoloji öğreniminin ardından arkeoloji alanında çalışmaya başlayan bir diğer araştırmacı Gordon Childe, *The Aryans: a study of Indo-European origins* adlı eserini, bu yaklaşımlara karşı alternatif tez arayışlarının pek ortada olmadığı bir dönemde kaleme almıştır. Arkeolojide çok sonraları Marksist kuramları kullanması ile dikkat çekecek olan Childe'ın, kariyerinin erken döneminde yazdığı bu eseri pek tanınmaz. Childe *Aryan* sözcüğünün bu toplulukları tanımlamak için kullanılmasındaki problemi kabul etmekle birlikte, bir ortak köken için kullanılabilecek başka bir terimin olmayışından dolayı bu tercihi yaptığını belirtir.[17] Aryan varlığını Avrupa'dan Asya'ya çok daha büyük bir ölçekte değerlendiren Childe, bunların Ortadoğu'daki yüksek kültürlerle olan ilişkilerini ortaya koymaya çalışmış; ancak dönemin yargılarından kariyerinin bu erken döneminde çok uzaklaşamamıştır.[18] Matematik gibi soyut doğa bilimlerindeki ilk büyük keşiflerin Babil yahut Mısırlılar tarafından değil de Aryanlar

[12] Anthony 2007: 10-11.

[13] Pereltsvaig / Lewis 2015: 23-24.

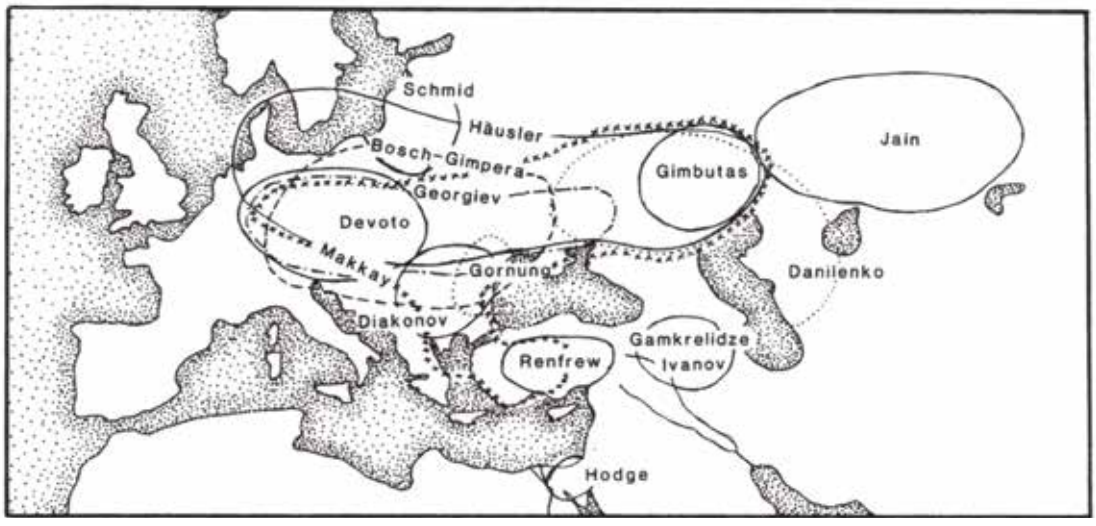
[14] Aryan tartışmalarının tarihine bakıldığında Almanca *Rassenkunde*, İngilizce *racial science* olarak geçen, Türkçe'ye ise "ırkbilim" şeklinde çevrilebilecek bir terim ile karşılaşırız. Ancak kanımca bulunduğumuz noktada artık bir sözde-bilim olduğunu bildiğimiz bu terimlere geçerlilik kazandırmaktan kaçınmalıyız. 19. yüzyıl sonunda pozitif bilimlerin son derece gelişmiş olduğu Almanya'da "ırk" ve "kalıtım sağlığı" olarak çevirebileceğimiz *Eugenik,* her ne kadar bilimsel bir zemin üzerinde, bir halk sağlığı meselesi olarak kabul görmüşse de, fazlasıyla tartışmalı ve eksik kavrayışlara engel olmamış, insanlık tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir yıkıma da sözde bilimsel gerekçeler imal etmiştir. Bu konunun ayrıntılı incelemesi için bkz. Ehrenreich 2007.

[15] Pereltsvaig / Lewis 2015:24.

[16] Kossina 1911: 1-2.

[17] Childe 1925: xi.

[18] Childe 1925: 4-5 ve 207-212.

Resim 2: Urheimat Konusunda Yapılan Tahminler (Mallory 1991: 144) / *Homeland Suggestions.*

tarafından yapılması ona göre rastlantı değildir; dinin ahlakileştirilmesinin Aryanlar tarafından gerçekleştirildiğini belirterek, Budizm ve Zerdüştlük gibi öğretilerin Aryanlar içerisinde ortaya çıkmasının bir tesadüf olmadığını iddia eder. Ancak İbrani öğretisini görmezden geldiği gibi, MÖ 2. binyılda Mısır'da Akhenaton'un dayatmaya çalıştığı tek tanrıcı güneş kültünün dahi Aryan etkilerinin bir sonucu olduğunu savunmaktan geri durmaz. Fakat Childe'ı diğer görüş sahiplerinden ayıran tarafı, "Aryan üstünlüğünü" ırka yansımış fiziksel özelliklere değil, konuştukları dillere bağlamasıdır.[19]

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Hint-Avrupa terimi Aryanizm tartışmalarının gölgesindeki ideolojik zehirlerden arınmış gibi görünse de, araştırmanın o güne kadar şekillenmesinde rol oynayan kabullerin geride bıraktığı izlerden kurtulmak o kadar kolay olmasa gerektir. Bu dönemde arkeoloji, özellikle Anglosakson dünyada, kültür tarihi ekseninden kayarak antropoloji ile daha yakın bir şekilde konumlanmaya başlamıştır. Böylece toplumların geçmişinin rekonstrüksiyonundan çok, geçmiş toplulukların nasıl işlediklerine yönelik arayışlar artarak bugüne kadar gelmiştir. Litvan asıllı Amerikalı arkeolog Marija Gimbutas, 1950'lerde Hint-Avrupa topluluklarının yaşamış oldukları topraklarla ilgili geniş bir çevrede kabul gören ilk kuramlardan birisini ortaya atmıştır. Gimbutas Tunç Çağı öncesi Avrupa topluluklarının anaerkil ve barışçıl yapıda olduğunu, bu durumun daha sonra bu bölgelere göçen ataerkil ve savaşçı kavimlerin lehine değiştiğini söyleyerek, bunlara ait kültürün kurganlarda temsil edildiğini iddia eder.[20] Söz konusu ataerkil savaşçı kabileler ise Hint-Avrupalılardır.

[19] Childe 1925: 212-213.

[20] Gimbutas 1977; Gimbutas 1979; Gimbutas 1993; Gimbutas 1997.

Proto-Hint-Avrupa (PHA) topluluklarının yaşadıkları topraklar; yahut "Aryanist" literatürde sıkça kullanılan haliyle *Urheimat* tartışmaları, 2. Dünya Savaşı sonrasında yeniden gündeme gelir. Bu konuda şimdiye kadar çok sayıda öneri getirilmiştir (Res. 2). Hazar Denizi, Karadeniz ve Urallar arasında kalan bölge üzerinde genel bir mutabakat olduğu söylenebilir. Bu kabul, bu topluluğun zamanla Güney Rusya ve Ukrayna'ya doğru uzanan alan içerisinde yayıldığı ve arkeolojik kültür olarak kurganlar ile temsil edildiği şeklindedir. Bu noktada maddi kültür ve etnisite arasında doğrudan ilişki kurmanın, yöntem olarak sorun teşkil ettiğini de belirtmeliyiz.

TEMEL AÇMAZ: MADDİ KÜLTÜR VE ETNİK KİMLİK

Esas itibarı ile "Hint-Avrupa" tabirinin bir kesinlik bildireceği yegane alanın dilbilim olduğu muhakkaktır. Ancak geçmişte ortak bir kökten gelmiş topluluklar için ortak bir kültür kökeni tanımlamaya çalışmak, araştırmanın en zorlu alanlarından birisi olmuştur. Dil kuşkusuz en önemli kültür taşıyıcısıdır. Ne var ki, kültür kavramının kendisi son derece karmaşıktır; en kapsayıcı tanımlamaya göre insan elinden ve zihninden çıkmış her türlü "ürün" kültür kavramının içeriğini oluşturur. Sözü edilen "ürünler" insan hayatının maddi veya manevi düzlemlerinde, birbirinden çok farklı işlevleri yerine getirmektedirler. Bu ürünlerin benzerliklerinin derecesini, tarih boyunca yaşanan sosyal ve ekonomik süreçlerin belirlediği düşünülebilir. Ne var ki, insanların tercihlerini açıklayabilecek, doğa yasası netliğinde kurallar tanımlanamaz. Zira insanı insan yapan en önemli özelliklerden birisi rasyonel olabilmesi kadar, irrasyonel öğelerin de kendisini etkilemesine izin vermesidir.

Arkeoloji bu noktada tartışmalı bir konuma sahiptir. Kültür tarihi içerisinde konumlanan bir disiplin olarak nesneler üzerinden geçmiş zamanlar ve toplumların rekonstrüksiyonunu yapmayı amaç edinmiştir. Ancak araştırmanın pratiğinde nesnelerin tarihi çoğu kez bu amacın önüne geçmektedir. Bu bağlamda toplumların birbiri ile benzer veya ayrı özelliklere sahip olmalarının nedenlerinin yanı sıra, toplumların neden ve nasıl değiştiklerinin incelenmesini arkeolojiye taşıyan antropolojik yaklaşım, pek çok soruyu yanıtlayabilir.

Nesnelerin arkeolojik kontekstlerde ifade ettikleri anlam, çeşitli toplulukların arasında bağlantı sağlayan köprüleri kurmakla ilgilidir. Bunların belli bir zaman ve mekan dilimi içerisinde tercih edilmelerinin sebepleri çok farklı olabilir. Ancak nesneler, ortak tasavvurların ifade edildiği birer araç olarak incelendiğinde, kendisini üreten toplumu tanımlayan ortak paydalara işaret edebilir. Ortak tasavvurlar, ortak toplumsal normlara götürür; bu normlar ise belirli nesnelerin üretimini tetikler.[21] Ne var ki küçük grupların veya bireylerin tüm bu normlardan sapmaları, belirlemeyi zorlaştırmaktadır. Etnolojik araştırmaların bugün geldikleri noktada ise kültürler arasında net sınırlar olmadığına inanılır.[22]

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak şu sorun tanımlanabilir: Maddi kültür varlıkları bir etnisiteyi diğerlerinden ayırt etmemize ne ölçüde katkıda bulunabilir? Bunun yanıtı incelenen maddi kültür öğesinin hangi ortak tasavvurlara işaret ettiğinde yatar. Örneğin, ölü gömme gelenekleri paylaşılan manevi tahayyüller olduğunu gösterebilir. Aynı şekilde heykel ya da resim sanatında tekrar tekrar karşılaşılan ikonografik unsurlar, ortak tahayyüllerin varlığı konusunda bir kanıt olarak kabul edilebilirler. Ancak bu tip sınıflamaların etnisiteler için tam olarak tanımlayıcı olduğu gene de söylenemez. Örneğin, dünyada sayısı bir milyarı bulan Müslüman nüfusun, sırf aynı manevi tahayyülleri paylaştıkları için tek bir etnik unsur olarak tanımlanamayacağı bugün son derece açık iken, bu mantığı yazısız zamanlardaki kültürler için uygulamak çok daha büyük bir sorunu görmezden gelmektir.

Denilebilir ki, eski çağlarda toplumlar arası iletişim ve hareketlilik günümüzdeki kadar yoğun değildi ve bu nedenle maddi kültür pekala izole toplulukların, dolayısı ile etnik grupların varlığına işaret edebilir. Ancak bu durum sanıldığı kadar basit değildir. Zira farklı kültürlerin karşılaşmalarının sonucunda yaşanan süreçler, maddi kültürün tek başına bir ölçüt olarak değerlendirmesinde ciddi sorunlar ortaya çıkarır. Aryan göçlerinin Ortadoğu'daki tarihine baktığımızda Hurri-Mittanni ilişkisi bunun en iyi örneklerinden birisidir. MÖ 3. binyıldan itibaren Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkan Hurriler, yaygın kanıya göre Kafkasya'dan güneye doğru göçmüş topluluklardır.[23] Konuştukları dil, Ural-Altay dillerine morfolojik açıdan yakın görünmekle birlikte,[24] şu an yaygın olan dil ailelerinden hiçbirine dahil değildir.[25] MÖ 2. binyıl başlarına kadar küçük devletler halinde yaşayan bu toplulukların, bunu izleyen dönemde Mittanni Devleti adı altında birleştiği ve Hititler'e karşı önemli bir güç haline geldiği bilinir. Ancak bu devletin oluşum süreci, Aryan olarak nitelendirilen toplulukların Ortadoğu'ya göçü ile bağlantılı görünmektedir. Mittanni Devleti'nde nüfus ağırlıklı olarak Hurri olmakla birlikte, olasılıkla yönetici olan ve devleti elinde tutan küçük bir sınıfın Aryan olduğu anlaşılmaktadır. Aryan varlığı özellikle kral isimlerinde kendi göstermektedir.[26] Konuştukları dili bir resmi dil haline getirip yazışmalarda kullanmamışlardır. Ancak bu döneme ait Hurrice metinlerde kimi detaylar dikkat çekmektedir. Örneğin, at ve atçılık ile ilgili terimlerin etimolojisi Aryan kökenini göstermektedir.[27] Tanrılar arasında ise Mitra, Varuna ve İndira adları geçmektedir ki, bunlar Hindistan panteonunda bilinen tanrılardır.[28] Burada dikkat çekici husus, iki farklı etnik unsurun bir arada oluşudur ki, eğer elimizde yazılı belgelerde bulunan ipuçları olmasaydı, bu dönemdeki Aryan varlığı hakkında hiç bir fikir sahibi olamayacaktık.

Maddi kültürün eksik ve zaman zaman yanıltıcı bir ölçüt olmasının en önemli nedenlerinden birisi, toplumlardaki alışkanlıkların ticaret ya da göç gibi nedenlerden dolayı değişebilmesidir. Örneğin, günümüzde giyim kuşamdan günlük hayatta kullanılan pek çok alete kadar uzanan nesnelerin çok farklı ve uzak bölgelerden gelip yaşamımıza girdiği aşikardır. Ancak bunların kullanılması, ne etnik ne de dinsel özelliklerle ilgili herhangi bir niteliği tanımlamadığı gibi, toplumsal bir kimlik için belirleyici değildirler. Günümüzde bir insan ömrüne sığan bu kadar çok değişikliğin, tarihin erken dönemlerinden itibaren belki bir ya da bir kaç kuşağa yayılan süreçler olduğunu düşünmeliyiz. Dolayısı ile günümüzden bakıldığında bu unsurların ifade güçleri, tek tek değerlendirildiklerinde çok daha zayıftır.

[21] Bernbeck 1995: 29.

[22] Bernbeck 1995: 29.

[23] Edzard/Kammenhuber 1972-1975; Börker-Klähn 1988; Wilhelm 1982.

[24] Peker 2009: 44.

[25] Wilhelm 1982: 4-5. Her ne kadar Hurrice büyük dil ailelerinden birinin içine oturmuyor olsa da, Doğu Anadolu'da MÖ 1. binyılın ilk yarısında konuşulmuş olan Urartuca ile büyük benzerlik göstermektedir. Ancak bu diller arasındaki ilişki, birinin diğerinin devamı olması şeklinde değildir. MÖ 3. binyılda birbirlerinden ayrıldıkları anlaşılmaktadır.

[26] Wilhelm 1982: 25.

[27] Wilhelm 1982: 26-27.

[28] Wilhelm 1982: 26.

Maddi kültürün önemi, toplulukların değişimine yaptıkları tanıklıklarıdır. Bu tanıklık sayesinde o zamanlar etkili olmuş ilişkiler ağını tahmin edebiliriz. Ancak herhangi bir verinin etnik köken ile ilişkisini belirlemek çok bilinmeyenli bir denklemdir. Bu denklemin çözümü, dil ile ilgili veriler olmaksızın sadece varsayım olarak kalmaya mahkumdur. Maddi kültürün incelenmesi çoğunlukla yaşam tarzlarını ortaya koyar. Ortak tahayyüller kuşkusuz yaşam tarzlarının gölgesinde şekillenirler.

PASTORAL GÖÇEBELİĞİN YAYILMASI

Göçebe ekonomilerin yayılmasının, Hint-Avrupa topluluklarının kökeni hakkında yapılan tartışmalara dahil olması kaçınılmazdır. Bu üretim biçimi Ortadoğu'da Geç Neolitik ile Kalkolitik dönemleri arasında biçimlenmiş bir geçim kaynağıdır. Bu süreç Andrew Sherratt tarafından "ikincil ürün devrimi" olarak nitelendirilen[29] ve Ortadoğu'da karmaşık toplumların ortaya çıkışını tetikleyen dönüşümün bir parçasıdır. Hayvancılığın başlı başına bir uzmanlık alanı haline gelip toplumda segmentler oluşturmaya başlaması şüphesiz Neolitik süreçte yaşanmıştır. Hayvan besiciliği başlangıçta sadece et tüketimi için yapılırken, Geç Neolitik'ten itibaren süt temini için de yapılmıştır. Marmara Bölgesi'nde bulunan Barcın Höyük'te arkeolojik veriler süt üretiminin MÖ 7. binyıla kadar uzanan bir geçmişe sahip olduğunu göstermiştir.[30] Bu dönemde ortaya çıkan dikkat çekici gelişimlerden birisi ise tarım ve hayvancılığın yavaş yavaş Avrupa'ya doğru yayılmasıdır. Süt kuşkusuz ikincil ürünlerin en başta gelenidir. Buna yün ve beraberinde dokumacılığın da katılması ile birlikte gerek ürünler, gerekse üretim teknolojilerinde çeşitliliğin arttığı bir döneme girilmiş olur. Hayvan gücünün üretime katkısının yanı sıra ulaşımda da kullanılması, toplumların birbirleri ile iletişime geçmesini hızlandırmış olmalıdır.

Avrupa'da kültürel anlamda yaşanan en büyük kırılma MÖ 4500 civarında gerçekleşir. Bu tarihe kadar oldukça gelişkin bir Neolitik kültürün Güney Avrupa'dan Tuna boyunca ilerleyerek Orta Avrupa'ya kadar ulaştığı görülür. Bu ilk çiftçilerin Anadolu'dan Yunanistan'a, oradan da kuzeye doğru ilerleyerek geldiği düşünülür. Ürettikleri tahıl ve hayvan türlerinin, Orta Doğu'da çok daha uzun zamandır üretimi yapılırken, Avrupa'da ise ilk defa çiftçilerin varlığı ile beraber ortaya çıkması bu kanıyı destekler. Öte yandan beslenen büyükbaş hayvanların DNA'ları üzerinde yapılan araştırmalar da Anadolu bağlantısını reddedilemez bir şekilde ortaya koymaktadır.[31]

Karadeniz'e dökülen Dnieper ve Dniester nehirleri arasındaki bölgede, gelişmiş bir tarım toplumunun varlığını ortaya koyan Tripolye Kültürü Avrupa'nın eski halkı ile ilişkilendirilir. Ukrayna'daki kimi araştırmaların ortaya koyduğu ve 20 hektardan başlayıp 180 hektara kadar ulaşan büyüklükteki yerleşimler, MÖ 5. binyılda oldukça sofistike bir kültürün varlığına da işaret etmektedir.[32] Gimbutas tarafından *Eski Avrupa* olarak nitelendiren bu kültür MÖ 4500'lerde Kurgan Kültürü'nün ortaya çıkmasıyla büyük bir değişim yaşar.

Gimbutas'a göre bu değişim, ilk Hint-Avrupa topluluklarının bölgeye gelmesi ile gerçekleşmiştir. MÖ 4500'lere gelinceye kadar *Eski Avrupa*'daki mezarlarda av için kullanılanların dışında herhangi bir silaha mezar hediyesi olarak rastlanmamış, ancak bu tarihten sonra uzun hançer görünümündeki bıçaklar, mızrak ve hafif baltalar ile birlikte ok ve yay bu kontekstlerde karşılaşılan buluntular olmuşlardır.[33] Buluntuların ima ettiği erkek egemen yapı, ekonomik geri planın yönlendirmesi ile ilişkilidir. Buna göre hayvan sürüsü üzerinden tanımlanan bir servet, aynı zamanda kolayca çalınabilir bir servettir ve korunabilmesi erkek merkezli bir toplumsal organizasyonu zorunlu kılmış olmalıdır.[34]

MÖ 5. binyıla kadar Balkanlar ve Anadolu arasında güçlü bir ilişki olduğu kanısı kimi araştırmacılar tarafından dile getirilmiştir. Ancak bu ilişkilerin niteliği hakkında farklı görüşler vardır. Mevcut araştırmalar bu bölgenin çeşitli konseptlerin göç yahut ticaret hareketleri ile değil, fakat etkileşim yolu ile yayıldığı bir bölge olduğunu ortaya koymaktadır.[35] Bu bağlamda Anadolu ve Balkanlar'ı tek bir kültür kompleksi olarak tanımlamak da mümkündür.[36] Anadolu'nun Avrupa'da tarımsal yaşamın yayılmasında oynadığı bu rolün 1980'lerin sonuna doğru netleşmesi, Hint-Avrupa topluluklarının kökeni hakkındaki en önemli karşı tezin geliştirilmesine bir zemin teşkil eder. Buna göre Avrupa'ya tarım ve hayvancılığı taşıyan ilk çiftçiler, ilk Hint-Avrupalılardır. Bu kadar erken bir dönemde dile ilişkin veri olmaksızın, salt arkeolojik verilerle bu iddianın doğrulanması oldukça zordur. Aşağıda bu teorinin filoloji ile ilişkisine ayrıca değinilecektir.

Esasen Avrupa'da besiciliği yapılan ilk hayvanlar Anadolu'dan getirilmişlerdir. Ancak bu topluluklarda hayvancılık dolayısıyla gelişen bir pastoral göçebelikten söz etmek zordur. Tarım toplumlarının ulaştığı en üst düzey kültürlerden birisi olan Tripolye yerleşimleri

[29] Sherratt 1981.
[30] Özbal/Türkekul/Doğan/Thissen/Gerritsen/Özbal 2010.
[31] Anthony 2010: 31.
[32] Videiko 2010: 27-29.
[33] Gimbutas 1993: 206.
[34] Anthony 2007: 137-138. Yazar, Afrika'da Bantu kabilelerinde hayvancılığın yayılması ile birlikte anne soyu üzerine kurulu toplumsal yapının değişmeye başladığı örneğini verir.
[35] Steadman 1995: 15-16.
[36] Özdoğan 1996; 1999.

değerlendirildiğinde burada daha çok büyükbaş besiciliğinin yapıldığı görülür.[37] Aynı zamanda hayvan gücünden de faydalanılıyor olması, buraya ikincil ürün devriminin etkilerinin geldiğini de ortaya koymaktadır.

Literatürde genel olarak hayvancılık ile geçinen göçebe toplulukların ortaya çıkması Hint-Avrupa kavimleri ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda sözü edilen göçebelik pastoral göçebeliktir. Khazanov'un ortaya attığı beş ölçüte göre[38] pastoral göçebelik, bir ekonomik faaliyet biçimi olup, tüm yıl boyunca, kapalı alanlar kullanılmaksızın sürülerin otlaklarda tutulmasını gerektirir. Ayrıca pastoral ekonominin gerekliliklerine göre topluluk, belirli otlak alanları içerisinde dönemsel hareketlilik içinde yaşamalıdır, ki bu da göçlerden daha farklı bir hareketlilik türüdür. Bu yer değiştirme hareketine topluluğun tamamı ya da büyük bölümü katılıyor olmalıdır. Khazonov bu durumun, topluluktaki kimi uzmanların (örneğin çobanların), sürüleri uzak mesafelerdeki otlaklara götürmeleri ile gerçekleştirdikleri hareketlilikten çok daha farklı olduğunun altını çizer. Son kriter olarak, pazar ekonomisinin taleplerine göre değil, tamamen geçim temelinde şekillenen bir üretim biçimi olması gerektiğini belirtir. Khazanov daha sonra bu kriterlere iki tane daha ekler:[39] Pastoral göçebelerin toplumsal örgütlenmeleri akrabalık temeline dayanmakta olup, Avrasya ve Ortadoğu örneklerinde, gerçek veya kurgusal soy ağaçları ile segmenter sistemleri de içermektedir. Son olarak pastoral göçebelik, mobil yaşam tarzı, sosyo-politik özellikler ve diğer faktörlerle ilişkili bazı kültürel özellikleri ifade eder.

Gimbutas'a göre barışçıl, yerleşik, cinsiyet eşitliğine sahip ve soyun anne üzerinden yürüdüğü *Eski Avrupa* kültürüne karşı *Kurgan Kültürü* tam bir tezattır;[40] bu topluluklar savaşçı, hiyerarşik, erkek egemen ve pastoral göçebe topluluklar olup, taş veya toprak yığınının örttüğü, ahşap yahut taştan yapılma çadır veya kulübeye benzer mezarlarla kendini gösteren ölü gömme gelenekleri ile ayırt edilmektedir. Bu kültürün *Eski Avrupa*'ya gelişini üç dalga halinde görür:[41] Buna göre birinci dalga MÖ 4400 ve 4300 arasında gerçekleşir. İkincisinin 3500'lerde, üçüncüsünün ise 3000'lerde gerçekleştiğini belirten Gimbutas'a göre, bu kronoloji tek bir topluluğun hareketini ifade etmez; geniş bir zaman ve mekana dağılmış, ortak geleneğe sahip çok sayıdaki farklı step halklarının yayılması anlamına gelir. Birinci dalgada Volga, ikinci dalgada ise Aşağı Dniester ve Kafkasya arasında kalan Kuzey Pontus steplerinde yaşayan ve kültürel olarak daha gelişmiş görünen halklar gelmiştir. Son olarak üçüncü dalgada bir kez daha Volga steplerinden gelen toplulukların bu bölgeleri doldurması söz konusudur.

Ancak Gimbutas'ın yaklaşımı günümüzde yeni araştırmalar tarafından revize edilmiştir. Nitekim kendisinin kullandığı biçimiyle *Kurgan Kültürü*, Avrupa'nın pek çok Neolitik ve Tunç Çağı kültürünü de kapsayan bir hale gelir.[42] Günümüzde tercih edilen terim *Yamnaya Kültürü*'dür. Ancak bu kavramın altında anlaşılan şey farklılık göstermektedir. Slav araştırmacılar bu grupların arkasında bir "kültür" değil, kültürel ve hatta etnik köken kaynaklı "tarihsel-kültürel" toplulukları görmekteyken, Batılı araştırmacılar için tam olarak böyle değildir. Anthony bu farklı yaklaşımlar arasında orta yolu tutarak, *horizon* kavramını kullanır;[43] bununla kastedilen, geniş bir alan içerisindeki yerel kültürler tarafından kabul edilmiş stil yahut alışkanlıklardır.

Avrasya'nın Ukrayna'dan başlayıp Moğolistan'a kadar uzanan step kuşağındaki topluluklar için konuşmak gerekirse, bunlara ait en önemli ortak payda hayvancılık olmalıdır. Ortadoğu'dan yayıldığı düşünülen bu geçim biçimi, ilerlediği bölgelerde yerel adaptasyonlar da oluşturmuştur. Büyükbaş hayvancılık veya domuzun evcilleştirilmesi bu tür adaptasyonlara örnek oluştururlar. Ancak pastoral göçebeliğin hayata geçmesinde en önemli unsur olan at, besiciliği yapılan diğer hayvanlar arasında çok daha farklı bir yere sahiptir.

Atın yabani olarak yaşadığı bölge Avrasya'nın step kuşağıdır. İlk olarak MÖ 5000'lerde Kuzey Kazakistan'da evcilleştirildiği tahmin edilmektedir. Ancak arkeolojik bulgular bu noktada çok açık değildir. Biri Ukrayna'da, diğeri Kazakistan'da iki erken dönem yerleşimi olan Dereivka ve Botai'da, yerleşim içinde çok sayıda at kemiği ele geçmiş olması, atın evcilleştirilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Botai'daki hayvan kemikleri yüzbinlerce olup, neredeyse tamamı atlara aittir.[44] Bunların tamamen et ihtiyacına yönelik olarak tutulan hayvanlar oldukları anlaşılmaktadır. Ancak av hayvanı oldukları şeklinde yorumlar da vardır.[45] Özellikle Botai'da ele geçen kemik miktarı düşünüldüğünde, attan başka türlü faydalanmanın ilk adımlarının bu dönemde atılmış olduğu hususunda mutabakat vardır. Fakat güncel araştırmalar atın evcilleştirilmesinin Hint-Avrupa topluluklarının hanesine yazılmasına önemli çekinceler getirmiştir.[46]

[37] Videiko 2010: 21.
[38] Khazanov 1994, 16.
[39] Khazanov 2009: 120.
[40] Khazanov 1994: 206.
[41] Gimbutas 1993: 206-297.
[42] Anthony 2007: 306-307.
[43] Anthony 2007: 307.
[44] Parzinger 2006: 219.
[45] Levine 1999.
[46] De Barros Damgaard et. al. 2018: 3-4. Çok sayıda buluntu yerinden toplanan genetik numunelerden edinilen ilk sonuçlara göre, atın evcilleştirilmesi ile ilgili en erken verilerin

Bu bağlamda, atın gücünden ne zamandan itibaren yaygın olarak faydalanıldığı sorusu önem kazanmaktadır. Ukrayna'dan Hollanda'ya kadar uzanan geniş bir alan içerisinde, ahşap tekerlekleri olan arabaların kullanılmasına Bakır Çağında başlandığı anlaşılır.[47] Atların çektiği ve savaşta da kullanılan hafif arabaların varlığı ise Geç Tunç Çağından itibaren net bir şekilde kanıtlanabilmektedir.[48] Genel olarak *Kurgan Kültürü*'nün taşıyıcısı olan toplulukların, sahip oldukları bu teknolojik üstünlük ile Avrupa'daki Bakır Çağı uygarlığını sonlandırdıkları düşünülür. Bu toplulukların neden batıya doğru harekete geçtiklerine ilişkin soruya verilen yanıtlar arasında en tutarlı cevap ise, iklim değişikliğinde yatmaktadır. Ancak bu bölgenin Kalkolitik kültüründeki çözülme, MÖ 4600 ve 3500 yılları arasında olduğu saptanan kuraklaşmanın tetiklediği kıtlık ve bunun yarattığı kargaşalarla da açıklanmaktadır.[49] Kuşkusuz böyle bir kuraklaşma sadece yerleşikler için değil, doğudaki steplerde yaşayan göçebe topluluklar için de bir yer değiştirme sebebi olmalıdır. Nitekim ölü gömme ve yerleşim formlarındaki değişiklikler, farklı geleneklere sahip toplulukların buraya gelmiş olduğu kanısını desteklemektedir.[50]

YENİ BİR MEYDAN OKUYUŞ: DİLİN ARKEOLOJİSİ

Kültürel tarihteki dönüşümlerin yansımalarının en iyi takip edilebileceği alan kuşkusuz dildir. Dil sadece kavramları ifade eden bir araç değildir. Aynı zamanda ifade ettiği kavramların niteliği üzerinden ait olduğu dünyayı diğer dünyalardan ayırır. Bu nedenle maddi kültürden ziyade, bir dilin "arkeolojisinin" yapılması aidiyetler unsurunu sağlam temellere oturtabilir.

Bu bağlamda gerek Kossina gerekse Childe gibi araştırmacıların filoloji bünyesinden geliyor olması bir tesadüf değildir. Eskiçağ dillerinin arkeoloji öğreniminde oldukça önemli bir yer tutması 20. yüzyıl başından beri, bu ve buna benzer konuların gündemde tutulmasında katkı sağlamış olmalıdır. Öte yandan maddi kültür öğelerini tanımlama ve sınıflama uğraşısını içeren arkeoloji, filolojiye göre çok daha yeni bir disiplindir. Karşılaştırmalı gramer, ses bilim ve söz dizimi gibi unsurları ele alarak dilleri inceleyen dilbilim ise, 19. yüzyıldan itibaren bir disiplin olarak kendini göstermeye başlamıştır. Bu çerçevede kategorize edilen ilk diller Avrupa dilleri olmuştur:[51] Fin, Macar, Bask ve Eston dilleri dışında kalan Avrupa dilleri 12 gruba ayrılmıştır. Bu sınıflamaya Avrupa dışında kalan Farsça ve Sanskritçe ile birlikte, artık ölü diller olan, Çin'ın kuzeybatısında Xinjian'da konuşulmuş olan Tohar ve Anadolu'da konuşulmuş olan Hitit dilleri de dahil edilmiştir.

Hint-Avrupa topluluklarının atalarının konuştuğu kabul edilen PHA dili en az 4500 yıldır ölü bir dildir. Ancak yeryüzünde konuşulan dil grupları arasında en kapsamlı yazılı geleneğe sahip dillerin önemli bir kısmı Hint-Avrupa ailesi içinden gelmiştir. Kültepe'deki Asur tabletlerinde geçen isimler dikkate alınırsa, MÖ 20.yy'a kadar geri giden bir geçmişten söz edebiliriz. Dillerin zamanın akışı içerisinde değişim geçirdikleri açıktır ve halen de gözlemlenebilmektedir.

Tarihsel dilbilim, dillerin geçirdikleri değişimi derecelendirme konusunda yöntemler geliştirmiştir. Anthony bunlara dayanarak aşağıda açıklanan yaklaşımı ortaya koyar:[52] Bütün diller lehçelere sahiptir. Bunlar bölgesel olabildiği gibi sosyal gruplara göre de değişebilir. Kim olduğunuza göre kullandığınız dil çok yavaş yahut hızlı bir şekilde değişime uğrayabilir. İstikrarsız koşullar, prestij sahibi grupların çöküşü veya yenilerinin yükselişi, işgaller ve kıtlık gibi durumlar değişimin derecesini derinden etkiler. Her dilin, yerine yenilerini kolay kolay kabul etmediği temel bir kelime hazinesi vardır. Bu kelimeler küçük sayılar, vücut kısımları ya da vücutla ilgili terimler; anne ve baba gibi temel akrabalık bildiren terimler; uyku ve yemek gibi temel gereksinim bildiren terimler; ay, güneş, yağmur gibi doğa unsurları; ağaç yahut evcil hayvanlar gibi diğer çevresel unsurları ifade eden sözcüklerdir. Bu listeye ayrıca işaret zamirleri ve bağlaçlar da dahil edilir. İngilizce dikkate alındığında, dilin tamamının %50'lik bir oranda Roman dillerinden alınan sözcüklerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda belirtilen temel kelime hazinesinin sadece %4'lük bir kısmı başka dillerden alınmıştır. Bu incelemelere göre 100 kelimeden oluşan temel kelime hazinesi her bin yılda %14 oranında değişime uğrarken, söz konusu temel kelime hazinesinin 200 sözcük olarak belirlendiği genişletilmiş listede bu oran % 19'a çıkmaktadır. Bu rakam dilden dile değişiklik göstermekle birlikte genel olarak bütün diller düşünüldüğünde yuvarlatılmış bir ortalama olarak kabul edilmektedir.

Bu açıklamadan yola çıkarak kabul edebiliriz ki, bir dilde başka dillerden gelen yabancı kökenli kelimelerin oranı, bu dilin başka dillerle karşılaştığı tarih hakkında bir fikir

geldiği yerleşim olan Botai'daki topluluk farklı bir genetik profile sahiptir. Volga Bölgesi'nden doğuya doğru yayılan ve Hint-Avrupa kökenli oldukları düşünülen Yamnaya Kültürü insanlarından bariz bir şekilde ayrılan bu topluluklar, Paleolitik'ten itibaren burada mevcudiyetini sürdüren doğulu avcı-toplayıcılardır ve buraya doğru yayılmış olan Yamnaya insanlarından farklı olarak Kafkas ırkı ile karışmış değillerdir.

[47] Harding 2000:165.

[48] Kafkasya örnekleri için bk. Pogrebova 2003; Orta Avrupa içinse Harding 2000: 167-168.

[49] Todorova 2003: 290.

[50] Kohl 2007: 53-54.

[51] Anthony 2007: 11.

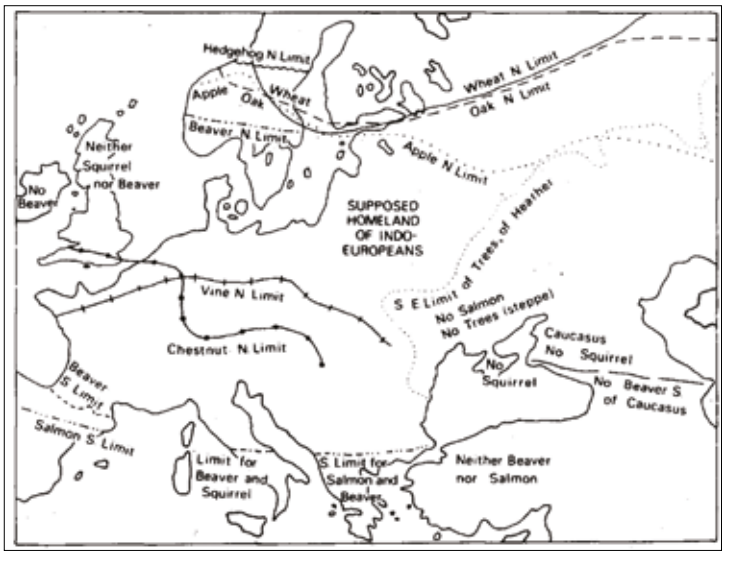
[52] Anthony 2007: 39-42. Yazar burada Swadesh (1952;1955) tarafından belirlenen kriterler ve derecelendirmeyi ortaya koymaktadır.

edinilmesini sağlayabilir. Ancak bu noktada etkileşim mekanizmalarının net olarak anlaşılması gerekmektedir. İki farklı grubun karşılaşmasının hangi şartlar altında gerçekleştiği ve hayatın hangi alanlarının bu karşılaşmadan nasıl etkilendiği açıklanabilmelidir. Bu noktada filoloji ve arkeolojinin birbirinin sonuçlarının sağlamasını yapmaları beklense de, uygulamada bu pek kolay değildir.

Birbiri ile akraba dillerin temel kelime hazinelerindeki benzerlikler bunların uzun bir süre önce tek bir dil olduğunun kanıtı olarak kabul edilir. Bu dilin ne zaman başka dillere doğru evrildiği de tarihsel dilbilimin çalışmalarından birisidir. Bu şekilde ortaya çıkan ağaç modeli, Renfrew tarafından, meseleyi çok basite indirgeyebildiği için eleştirilir:[53] Örneğin, başka dillerden geçen sözcükler her zaman yabancı sözcük olarak tanınmayabilirler. Birbirine yakın söyleyişi olan kelimeler, eski ortak köken dilinin kelime hazinesinin oluşturulmasında yardımcı olur. Renfrew'un verdiği örnekle açıklamak gerekirse, "kral" anlamına gelen Latince *rex*, İrlandaca *ri*, ve Sanskritçe *raja* kelimeleri coğrafi olarak birbirinden çok uzak bölgelerde konuşulan dillerden olmaları dolayısı ile bu köken dilinin *protolexicon*'una dahil edilmiştir. Coğrafi mesafenin uzaklığından dolayı bunların bir şekilde bir başka dilden alınmış olmaları ihtimali pek kabul edilmez. Bir diğer sorun da zaman içerisinde gerçekleşen anlam değişiklikleridir.

Bir köken dili ortaya atılır atılmaz, konuya dahil edilen bir diğer sorun köken ülkesidir. Bu, Hint-Avrupa araştırmalarındaki temel sorundur. Yukarıda konuya dair muhtelif önerileri (Res. 2) gördüğümüz bu arayış tarihsel dilbilimin de odağındadır. Buna göre temel kelime hazinelerinde çevresel unsurlara dair bir takım ortak kelimeler olmalı ve bunlar da söz konusu bölgenin doğal niteliklerini ortaya koymalıdır. Mallory Hint-Avrupa topluluklarının dil, kültür ve mitolojik tahayyüllerdeki benzerliklerinin prehistorik döneme kadar uzandığına işaret eder ve bunun da Hint-Avrupalıların kendi köken bölgelerini terk ederek dünyaya dağıldıkları şeklindeki kanıya yönlendirdiğini söyler; ancak bir tekilliğin söz konusu olmadığını da belirtir.[54] Ona göre PHA ülkesi sınırları belli belirsiz tanımlanmış zaman bölümlendirmesinin, mekânsal ifade edilişidir.[55] Mallory aynı satırlarda böyle bir tanımın, birbirlerinin savlarını kabul etmeyen iki disiplin olan tarihsel dilbilim ve arkeolojinin çalışmalarını bir araya getirdiğini söyler.

19. yüzyıldan itibaren dilbilimciler tarafından ortak kelimelerden yola çıkılarak PHA toplumunun niteliklerine yönelik tahminler yapılmıştır; hem tarım hem de hayvancılıkla uğraşan, yerleşik ve bir kralın etrafında birleşmiş bir toplum tanımlaması bu ilk çabalardan birisidir.[56] En kapsamlı değerlendirme Mallory tarafından yapılmıştır:[57] Dağ, nehir ve göllerin olduğu, kış, yaz ve bahar mevsimlerinin hissedildiği bir bölge olmalıdır. Hasat zamanı olan bir sonbaharın hissedilmemesi, bu insanların pastoralist göçebeler olduğu sonucuna yönlendirir. *Mori* kelimesinin gerçekten denizi mi, yoksa herhangi bir büyük su kütlesini mi ifade ettiği açık olmadığından deniz kıyısında olup olmadıkları bilinmemektedir. Ağaç isimlerinden yola çıkarak bir sınırlandırma yapmak ise zordur; nitekim söz konusu türler Avrupa, Kafkasya, Anadolu ve Sibirya'ya kadar uzanan geniş bir alanda yayılmıştır. Daha fazla ipucu vahşi hayvan isimlerinden gelmektedir. Bunların dağılımı bölgenin steplere tamamen kapalı olmadığını ortaya koyar. Kuşlar, balıklar ve sürüngenlerin de bu incelemeye dahil edilmesi ile birlikte, bazı ağaç türlerinin bulunduğu, içinde vahşi memeli hayvanların da barındığı ormanlar, göl veya nehir yakınlarında bir bölge göz önünde canlanmaktadır (Res. 3). Söğüt ve huş ağacının varlığı ise buranın ikliminin dönemsel olarak soğuk olduğunu ortaya koyar. Bu sebeplerden dolayı PHA topluluklarını sadece açık step yahut çöl bölgelerine yerleştirmek dilin bize bıraktığı verilerle uyum göstermemektedir.

Resim 3: Protolexicon'da Geçen Türlerin Dağılımı (Renfrew 1989: 79) / *Distribution of the Species In The Protolexicon.*

Mallory söz konusu kelimelerin ifade ettiği maddi kültürden yola çıkarak PHA toplulukları için MÖ 4500 tarihini bir ortaya çıkış tarihi olarak önerir; filolojik kayıtları dikkate alarak ise bu topluluklar için MÖ 2500'ü zaman aralığının diğer ucuna yerleştirir.[58] Genel hatları burada özetlenen bu görüş üzerinde bilim dünyası mutabıktır. Son yıllarda yapılan genetik araştırmaları da

[53] Renfrew 1989: 77-86.
[54] Mallory 1991: 144-145.
[55] Mallory 1991: 145.
[56] Mallory 1991: 111; yazar burada Adalbert Kuhn'un 1845'teki görüşünü ortaya koymuştur.
[57] Mallory 1991: 114-117.
[58] Mallory 1991: 127. Ayrıca Mallory/Adams 2006: 100-101.

görünüşe göre Hint-Avrupalılar için ortaya atılan bu köken bölgesi varsayımını destekler niteliktedir (Resim 4).[59]

Resim 4: Pha Topluluklarının Son Revizyonlara Göre Tahmin Edilen Köken Bölgesi (Anthony 2007: 84) / *The Proto-Indo-European Homeland Between About 3500–3000 BCE According to the Latest Revisions.*

Her ne kadar büyük eleştirilere maruz kalsa da, Renfrew bu genel kabule karşı en önemli tezi ortaya atmıştır. Bu yaygın kanının zayıf noktalarından iki tanesi şu şekilde özetlenebilir:[60] Herhangi bir buluş; tekerlek, araba yahut bakır ve bronz gibi metallere verilen isimler, bu dilin kökeni hakkında bir fikir veremez; çünkü buluşlar kendilerini keşfedenlerin onlara verdiği isim ile yayılırlar. Bu gerçekten bugün de gözlemlediğimiz bir olgudur. Bundan birkaç bin yıl sonra örneğin televizyon, telefon, otomobil, asansör gibi sözcükler üzerinden bir etnik dağılım haritası ortaya atmak ne derece sağlam bir yöntem oluşturabilir?

Renfrew'un bir diğer eleştirisi de kelimelerin bölgeden bölgeye, yahut bir ağızdan diğerine anlam değiştirebilmeleridir.[61] Bundan dolayı yukarıdaki gerekçelere göre şekillendirilen bir haritaya şüpheyle yaklaşır. Göç devreye girdiğinde durum daha da karışık bir hal alabilir. Örneğin, belli ağaç türlerinin olmadığı bir bölgede yaşayan bir topluluk, başka bir yere göçüp, tanımadığı yeni türlerle karşılaştığında, bu yeni ortama uygun bir *protolexicon* geliştirmek durumundadır.

Renfrew, tüm eleştirilerini bağladığı noktada, yukarıda değinilen köken bölgesi savunucularının tezlerini "dilbilimin paleontolojisinin değişkenliğinde kurmalarının" bir hata olduğunu belirtir; diğer yanılgılarının ise Avrupa ve hatta dünyadaki tüm ön tarih araştırmalarında sıkça yapılan bir yaklaşım sorununda yattığını söyler; bu da yeni bir seramik stilinin, yahut bir buluntu grubunun, yeni bir topluluğun göçü ile ilişkilendirilmesidir.[62] Maddi kültürdeki değişimin tetikleyicisi olarak göç fikrine temel itiraz, yeni bir malzeme ya da bu malzemenin eşlik ettiği adetin ortaya çıkışının, toplumun kendi içindeki gelişimlerle de tetiklenebilmesidir. Renfrew bu bağlamda Avrupa'nın batı ve orta bölgelerinde Neolitik'te ortaya çıkan *bell beaker* kültürünü örnek vererek, kültüre adını veren kapların, feodal yapıdaki topluluklarda bireylerin konumlarını vurgulamaya yönelik prestij nesneleri olduğuna ve toplumdaki değişimle ortaya çıkmış olma durumuna dikkat çeker.[63] Buradan hareketle PHA topluluklarına bağlanan kurgan mezarlarının gerçek anlamda yeni bir topluluğa işaret edip etmediğini sorgular.

PHA topluluklarının göç ettikleri fikrindeki en temel unsur olan pastoral göçebelik konusu da gene Renfrew tarafından mercek altına alınır:[64] Bu ekonomik biçimin her şeyden önce ekiciliğin ve hayvan besiciliğinin bir arada yürütüldüğü karışık tarımsal ekonomilerden gelişerek ortaya çıktığını belirtir ve pastoral göçebelerin kısmen tarımcı topluluklara ekonomik olarak bağımlı olduklarını, dolayısıyla pastoral göçebelerin yaşam alanlarının tarımcı topluluklar ile komşu olması gerektiğini savunur. PHA toplulukları için çekirdek bölge olarak tanımlanan alanlarda bu tarz kültürlerin olmadığını, ancak Cucuteni ve Tripolye bölgelerine sınır olan Güney Rusya'da böyle bir komşuluğun söz konusu olduğunu belirtir. Buna göre pastoral göçebeliğin doğudan batıya değil, belki batıdan doğuya doğru yayılmış olma ihtimaline işaret eder.

Renfrew'nun bu itirazlarının destek bulmasının en önemli nedeni, 2. Dünya Savaşı öncesindeki ideolojilerin şekillendirdiği araştırma kurgularına ve kabullere karşı duyulan tepkidir.[65] Görüşlerinin kabul görmemesinin nedeni ise, O'nun aslında PHA varlığını göçlere bağlayan, eski modellere yönelik itirazlarda bulunmasıdır.[66] Nitekim eleştiri sahiplerine göre, steplerden gelen göç dalgaları teorisini destekleyen yeni modeller[67] aslında daha sağlam

[59] Otuzaltı araştırmacının yaptığı çalışmaların sonuçlarının değerlendirilmesine dair bk. Haak/Lasaridis ve diğ. 2015.
[60] Renfrew 1989: 80.
[61] Renfrew 1989: 81.
[62] Renfrew 1989: 87.
[63] Renfrew 1989: 88-90.
[64] Renfrew 1989: 97.
[65] Pereltsvaig / Lewis 2015: 41-43. Bu dönemlerdeki kuramlar kitlesel göçlere abartılı bir rol biçmişlerdir. Savaş sonrasında ortaya çıkan prosesualist anlayış bu yaklaşımları haklı olarak eleştirmiş ve düzeltmiştir: Nüfus artışı göç ilişkisi yanıltıcıdır; etnik topluluklar arasındaki sınırlar ise belirsiz ve geçirgendir. Yazarlara göre bu haklı eleştiriler giderek doz arttırarak kimi olguları da görmezden gelmeye başlamışlardır.
[66] Pereltsvaig / Lewis 2015: 41.
[67] Pereltsvaig / Lewis 2015: 43-45.

gerekçeler sunmaktadır. Bu yeni açıklamalar, büyük bir nüfusun kısa bir zaman aralığındaki göçünden ziyade zamana yayılmış bir hareketi tanımlarlar.

Step menşeli kavim göçü üzerine kurulu teoriye karşı Anadolu tezini destekleyen bir diğer çalışma Gray ve Atkinson'un ortaya attığı modeldir.[68] Bilim dünyasında bir dönem büyük bir yankı uyandıran bu filogenetik ağaç modeli dilbilimciler tarafından pek çok konuda yetersiz bulunmuştur:[69] Zira çocuklar ve yetişkinlerin dil edinimi, iki dillilik ve dilin eskimesi gibi olguların yanı sıra, belgelenmiş geçmişte dilde yaşanan değişiklikleri içeren sosyal temelli dilbilimsel saptamaların da dahil olduğu, bir dizi alt kategorideki son bulgular ile çelişmektedir. Dahası söz konusu model, dillerin dışında, tarih, arkeoloji, coğrafya ve hatta birbiri ile ilişkisi bilinen Hint-Avrupa dil ailesi ile ilgili sayısız bilgiyi de hesaba katmamaktadır.

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada şimdiye kadar Hint-Avrupa topluluklarının ve dillerinin yayılması ile ilgili olarak gündeme gelen görüşler, bu görüşleri ortaya çıkaran düşünsel ve tarihsel geri planla birlikte özetlendi. Burada dikkat çekici olan en önemli nokta, Anadolu araştırmalarının bu tartışmalara katkı sağlama potansiyelidir. Step göçü teorisinin Mallory ve Anthony tarafından revize edilmiş biçimi, tüm eleştirilere rağmen temelleri sağlam bir kuram olmaya devam etmektedir. Ancak burada pastoral göçebeliğin kökeni üzerinde durulduğu söylenemez.

Pastoral göçebeliğin Neolitik topluluklar içinde gelişen bir uzmanlaşma biçimi olduğu düşünüldüğünde, bu yaşam tarzının her durumda Ortadoğu üzerinden yayıldığı çok yanlış bir kabul olmaz. Anadolu konumu itibarı ile her zaman bir köprü olarak düşünülegelmiştir ve bu nedenle bu tartışmaların gittiği yön –ister Anadolu kökenli tarımcı topluluklar, ister Volga steplerindeki pastoral göçebeler olsun, bir şekilde Anadolu araştırmalarını konuya dahil etmek zorundadır. Pastoral göçebelik ikincil ürün devrimi ile bir arada anılması gereken gelişimlerden birisidir. Bu bağlamda yanıt bekleyen pek çok soru ortaya atılabilir; ancak bunlardan iki tanesi bu tartışmada ele alınması gereken sorulardır: Filoloji ve dilbilim açısından bakıldığında; örneğin, Anadolu'nun *protolexicon* içinde yer alan kelimelere ne derece uygun bir ortam olduğuna dair bilgimiz var mıdır? Anadolu'nun prehistorik geçmişinde pastoral göçebelik hangi ölçüde tespit edilebilmektedir?

Bu sorulardan ilki öncelikle Hititoloji ve onunla ilişkili branşlardaki meslektaşlarımızın yanıtlayabileceği sorulardır.[70] Arkeoloji cephesinden bakıldığında ise, çoğunlukla kazı rutini ve ortaya çıkan malzemelerin sistematik incelenmesi, verilerin üst bağlamlardaki ifade potansiyelinin sorgulanmasının önüne geçmektedir. Yukarıda Hint-Avrupa sorunsalının her şeyden önce neden ve nasıl bir kuramsal bir meydan okuma olduğu ortaya konmuştur. Göç, demografi, kültürleşme, ekonomi ve benzeri bağlamlar, maalesef Türkiye'deki arkeolojik araştırmalarda yeterince vurgulanmamaktadır.

Örneğin göçebelik hiçbir zaman Anadolu arkeolojisinin öncelikli konusu olmamıştır. Yüzey araştırmaları çoğunlukla vadi tabanları veya yamaçlarda kolayca görülebilen yerleşimleri hedeflemektedir. Hint-Avrupalılar ile ilgili tartışmalarda belki taşların yerine oturmasını sağlayacak en önemli alan olan Karadeniz Bölgesi ise Anadolu tarih öncesi ve ön tarihi ile ilgili araştırmaların en az konu edindiği bölgedir. Karadeniz'in kuzeyi ve güneyi karşılaştırıldığında, Türkiye tarafında büyük bir araştırma boşluğunun olması dikkat çekicidir. Yukarıda ana hatları özetlenen her iki teorinin eğer bir sentezi olacaksa, bu modeli destekleyebilecek veriler Karadeniz çevresinde yapılacak araştırmalarla ortaya çıkarılabilir. Her iki teorinin açıklarını kapatabilecek tek olası bölge de burasıdır.

Yukarıda ana hatları ortaya konan her iki tezin de sağlam gerekçelere dayanan tarafları olduğu düşünülürse, bunların bir senteze doğru yönelebileceği olasılığı da mevcuttur. Özellikle pastoralizmin Anadolu prehistoryasındaki yeri yeterince incelenmiş değildir. Yerleşimlerin sayısının azaldığı ve bazen sezonal nitelik kazandığı Orta Kalkolitik, bu tarz bir geçim ekonomisinin şekillendiği dönem olmalıdır. Anadolu'nun hayvancılık ekonomisine uygun coğrafi koşullara sahip olduğu açıktır. Sezonal yerleşimlerin korunagelme olasılığı, bu yerleşimleri aramaya çıkmanın sorgulanması için bir sebep olarak görülmektedir. Ancak korunagelme açısından Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın Anadolu'dan daha iyi bir ortam teşkil etmediği de ortadadır.

Anadolu'da gözlemlenen süreçlerin algılanmasında Mezopotamya en önemli ölçektir. Araştırmalar Anadolu'yu bir köprü olarak nitelemekle birlikte, bu köprünün diğer yakadaki ayağı verilerle yeterince desteklenmemektedir. Bunun için Doğu ve Orta Avrupa'daki prehistorik araştırmalarda uygulanan yöntemlere yönelmek gerekli olabilir. Öte yandan belki sadece elimizdeki verileri bu sorulara cevap verebilmeleri açısından değerlendirmek de ciddi bir adım olabilir.

[68] Gray/ Atkinson 2003.

[69] Pereltsvaig / Lewis 2015: 58.

[70] Hitit dilinin etimolojisi üzerine iki çalışmanın tarihsel dilbilim bağlamındaki potansiyeli bu tartışmalar içinde ele alınmayı beklemektedir: Tischler (1977) tarafından yayınlanan etimoloji sözlüğünün yanı sıra, hali hazırda on cildi yayınlanmış olan *Hittite Etymological Dictionary* (Puhvel 2004-2017).

KAYNAKÇA

ANTHONY, D.W. 2007.

The Horse, the Wheel and the Language: How the Bronze-Age Riders from the Eurasian Steppes Shaped the Modern World. Princeton.

ANTHONY, D.W. 2010.

"The Rise and Fall of Old Europe," *The Lost World of Old Europe: The Danube Valley 5000-3500 BC*. (Eds. D.W. Anthony / J. Y. Chi). Princeton: 28-57.

ARNHOLD, B. 1990.

"The Past as Propaganda: Totalitarian Archaeology in Nazi Germany," *Antiquity 64*, 464-478.

BERNBECK, R. 1995.

"Dörfliche Kulturen des keramischen Neolithikums in Nord- und Mittelmesopotamien: Vielfalt der Kooperationsformen," *Zwischen Euphrat und Indus. Aktuelle Forschungsprobleme in der Vorderasiatischen Archäologie* (Eds. K. Bartl / R. Bernbeck / M. Heinz). New York: 28-43.

BÖRKER-KLÄHN, J. 1988.

"Die archäologische Problematik der Hurriter-Frage und eine mögliche Lösung," *Hurriter und Hurritisch*. (Ed. V. Haas). Konstanz: 211-247.

CHILDE, G.V. 1925.

The Aryans. A Study of Indo-European Origins. London.

DE BARROS DAMGAARD P. / MARTINIANO R. / KAMM J. / MORENO-MAYAR J.V. / KROONEN G / PEYROT M. / BARJAMOVIC, G. / RASMUSSEN, S./ ZACHO, C / BAIMUKHANOV, N. / ZAIBERT, Z. / MERZ, V. / BIDDANDA, A. / MERZ, I. / LOMAN, V. / EVDOKIMOV, V. / USMANOVA, E. / HEMPHILL, B. / SEGUIN-ORLANDO, A./ YEDIAY, F.E. / ULLAH, I./ SJÖGREN, K.G./ HØJHOLT IVERSEN, K./ CHOIN, J. / DE LA FUENTE, C. / ILARDO, M. / SCHROEDER, H. / MOISEYEV, V. / GROMOV, A. / POLYAKOV, A ./ OMURA, S. / ŞENYURT, S.Y. / AHMAD, H./ MCKENZIE, C. / MARGARYAN, A./ HAMEED, A./ SAMAD, A. / GUL, N./ KHOKHAR, M.H./ GORIUNOVA, O. I. / BAZALIISKII, V.I. / NOVEMBRE, J. / WEBER, A.W. / LUDOVIC, O./ ALLENTOFT, M.E. / NIELSEN, R. / KRISTIANSEN, K. / SIKORA, M. / OUTRAM, A.K. / DURBIN, R. / WILLERSLEV, E. 2018.

"The First Horse Herders and the Impact of Early Bronze Age Steppe Expansions into Asia," *Science 10.1126*: 1-21.

EDZARD, D.O. / KAMMENHUBER, A. 1972-1975.

"Hurriter, Hurritisch," *Reallexikon der Assyrologie und vorderasiatische Archäologie IV. Bd.* (Ed. D.O. Edzard). Berlin: 514-507.

EHRENREICH, E. 2007.

The Nazi Ancestral Proof: Genealogy, Racial Science, and the Final Solution. Blumington.

GIMBUTAS, M. 1977.

"The First Wave of Eurasian Steppe Pastoralists into Copper Age Europe*," Journal of Indo-European Studies 5:* 277-338.

GIMBUTAS, M. 1979.

"The Three Waves of the Kurgan People into Old Europe, 4500–2500 BC.", *Archives Suisses d'anthropologie générale 43:*113–137.

GIMBUTAS, M. 1993.

"The Indo-Europeanization of Europe: the Intrusion of Steppe Pastoralists from South Russia and the Transformation of Old Europe," *World, 44/2:* 205-222.

GIMBUTAS, M. 1997.

The Kurgan Culture and the Indo-Europeanization of Europe. Selected Articles from 1952 to 1993. (Eds. M. R. Dexter / K. Jones-Bley). Washington DC.

GOBINEAU, J.A. 1853-1855.

Essai sur l'in égalité *des races humaines.* Paris.

GRAY, R.D. / ATKINSON Q.D. 2003.

"Language-Tree Divergence Times Support the Anatolian Theory of Indo-European Origin," *Nature 426*: 435–439.

GÜVENÇ, B. 1979.

İnsan *ve Kültür*. İstanbul.

HAAK, W. / LAZARIDIS, I. / PATTERSON, N. / ROHLAND, N. / MALLICK, S. / LLAMAS, B. / BRANDT, G. / NORDENFELT, S. / HARNEY, E. / STEWARDSON, K. / FU, Q. / MITTNIK, A. / BA´NFFY, E. / ECONOMOU, C. / FRANCKEN, F. / FRIEDERICH, / S. GARRIDO PENA, R. / HALLGREN, F. / KHARTANOVICH, V. / KHOKHLOV, A. / KUNST, M. / KUZNETSOV, P. / MELLER, H. / MOCHALOV, O. / MOISEYEV, V. / NICKLISCH , N. / PICHLER, S.L. / RISCH, R. / ROJO GUERRA, M.A. / ROTH, C. / SZÉCSÉNYI-NAGY, A. / WAHL, J. / MEYER, M. /

KRAUSE, J. / BROWN, D. / ANTHONY, D. / COOPER, A. / ALT, K.W. / REICH, D. 2015.
"Massive migration from the steppe was a source for Indo-European languages in Europe," *Nature 522:* 207-222.

HARDING, A.F. 2000.
European Societies in the Bronze Age. Cambridge.

JONES SIR W. 1786.
"Third Anniversary Discourse: 'On the Hindus' " *Reprinted in The Collected Works of Sir William Jones III, 1807*: 23-46. London.

KHAZANOV, A.M. 1994.
Nomads and the Outside World. Madison.

KHAZANOV, A.M. 2009.
"Specific Characteristics of Chalcolithic and Bronze age Pastoralism in the Near East," *Nomads, Tribes, and the State in Ancient Near East.* (Ed. J. Szuchman). Chicago: 119-127.

KOHL, P.L. 2007.
T*he Making of Bronze Age in Eurasia.* Cambridge.

KOSSINA, G. 1911.
Die Herkunft der Germanen. Zur Methode der Siedlungsarchäologie. Würzburg.

LEVINE, M.A. 1999.
"Botai and the Origins of the Horse Domestication," *Journal of Anthropological Archaeology 18*: 29-78.

MALLORY, J.P. / ADAMS, D.Q. 2006.
The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World. Oxford.

MALLORY, J.P. 1991.
In the Search of the Indo-Europeans. New York.

MÜLLER, M. 1888.
Biographies of Words and the Home of Aryas. London.

ÖZBAL, H. / TÜRKEKUL, A. / DOĞAN, T. / THISSEN, L. / GERRITSEN, / F. ÖZBAL R. 2010.
"MÖ 7. Binyılda Barcın Höyük'te Süt Tüketimi Üzerine Yeni Araştırmalar," *XXVII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. Ankara: 15-31.

ÖZDOĞAN, M. 1999.
"Northwestern Turkey: Neolithic Cultures between the Balkans and Anatolia". *Neolithic in Turkey*. (Ed. M. Özdoğan). İstanbul: 203-236.

ÖZDOĞAN, M. 1996.
"Pre-Bronze Age Sequence of Central Anatolia," *vom Halys zum Euphrat. Thomas Behran zu ehren* (Eds. U. Magen / M. Rashad). Münster: 185-202.

PARSONS, J. 1767.
The Remains of Japhet, Being Historical Enquiries into the Affinity and Origins of the European Languages. London.

PARZINGER, H. 2006.
Die frühen Völker Eurasiens vom Neolithikum bis zum Mittelalter. München.

PARZINGER, H. 2010.
Die Skythen. München.

PEKER, H. 2009.
"Dilbilim, Filoloji ve Hititoloji," *Hititolojiye Giriş* (Ed. M. Alparslan). İstanbul: 37-49.

PERELTSVAIG, A./ LEWIS, M.W. 2015.
The Indo-European Controversy, Fact and Fallacies in Historical Linguistics. Cambridge.

POGREBOVA, M. 2003.
"The Emergence of Chariots and Riding in South Caucasus." *Oxford Journal of Archaeology 22/4*: 397-409.

PUHVEL, J. 2004-2017.
Hittite Etymological Dictionary 1-10. New York.

RENFREW, C. 1989.
Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Origins. London.

SCHLEICHER, A. 1863.
Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft. Weimar.

SHERRATT, A. 1981.
"Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution," *Pattern of the Past: Studies in*

Honour of David Clarke (Eds. I Hodder / G. Isaac / N. Hammond). Cambridge: 261–305.

STEADMAN, S.R. 1995.

"Prehistoric Interregional Interaction in Anatolia and the Balkans: An Overview," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research 299/300*: 13-32.

SWADESH, M. 1955.

"Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating," *International Journal of American Linguistics 21*: 121–37.

SWADESH, M. 1952.

"Lexico- Statistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts," *Proceedings of the American Philosophical Society 96*: 452–463.

TISCHLER, J. 1977.

Hethitisches Etymologisches Glossar. Innsbruck.

TODOROVA, H. 2003.

"Prehistory of Bulgaria," *Recent Research in the Prehistory of the Balkans.* (Ed. D.V. Gramenos). Thesaloniki: 257-328.

TRIGGER, B. 2014.

Arkeolojik Düşünce Tarihi. *A history of archaeological thought.* (Çev: F. Aydın). Ankara.

WILHELM, G. 1982.

Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter. Darmstadt.

VIDEIKO, M. 2010.

Ukraine from Tripillia to Rus. Kiev.